

คติชาวบ้านเรื่องวาลีในสามจังหวัดชายแดนใต้
กับวาลีในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่¹
**Folk Myths of Waleein Three Southern Border
Provinces and Walee in SunthornPhu's Poetry Tale**

วรรณ: หนูมื่น²
Wanna Numun²

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย “เรื่องเล่าวาลีใน 3 จังหวัดชายแดนใต้: ตำนานการรับนับถือศาสนาในท้องถิ่น และความสำคัญในบทบาทวรรณกรรมพื้นบ้าน” โดยได้รับทุนสนับสนุนจากกรมมาธิการศาสนา คุณธรรมจริยธรรม ศิลปะและวัฒนธรรม

² รศ.ดร., ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ หาดใหญ่ สงขลา 90112

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษา 1) คติชาวบ้านของสามจังหวัดชายแดนใต้เกี่ยวกับ วาลี 2) พิจารณาร่องรอยการแพร่กระจายความเชื่อที่ปรากฏเป็นตัวละคร นางวาลีในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ ผู้วิจัยพบว่าคติชาวบ้านสามจังหวัดชายแดนใต้ที่มีต่อวาลี สะท้อนการเคารพธรรมชาติและ การนับถือศาสนาอิสลาม ส่วนที่ในนิทานคำกลอนภาคกลางของสุนทรภู่ นางวาลีมีความสามารถพิเศษคล้าย วาลีในตำนานภาคใต้ ประเด็นนี้น่าจะเป็นการแพร่กระจายความเชื่อตั้งแต่อดีต สมัยที่แคว้นทางใต้เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรทางภาคกลาง อย่างไรก็ตาม คติชาวบ้านสามจังหวัดชายแดนใต้เกี่ยวกับวาลี ก็แสดงบทบาทคติชนในการเป็น หลักทางใจ และชี้ร่องรอยการนับถือศาสนาในแถบนี้

คำสำคัญ: การแพร่กระจายความเชื่อ วาลี นิทานคำกลอน

Abstract

This article studied the folk myth of Walee in the three southern border provinces of Thailand and observed the spread of the myth as seen in the appearance of Nang Walee, a female character, in SunthornPhu's poetry tale. The findings revealed that the three southern border provinces' folk myth of Walee reflected the locals' respect for nature and Islam; while in SunthornPhu's central folktale, Nang Walee had extraordinary powers, similar to those of Walee in a southern mythical legend. The reason behind this could have possibly been caused by the spread of the belief about Walee during ancient times, when southern territories were once ruled by the central kingdom. However, no matter what the actual reason was, the three southern border provinces' folk myth of Walee played vital roles in giving spiritual support to the locals and showing evidence of how Islam was practiced in the southern region.

Keywords: The Spread of The Belief, Walee, Poetry Tale

บทนำ

ชุมชนแต่ละแห่งมีความเชื่อ หรือคติชาวบ้านที่เป็นรากฐานและเป็นปัจจัยสำคัญของหลักยึดเหนี่ยวในใจ คติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่น (mythical legend) หมายถึงเรื่องเล่าที่ข้องเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาจเป็นเรื่องเล่าถึงเทพเจ้า คน สัตว์ หรือสิ่งของในความเชื่อพื้นบ้านของชุมชนแต่ละแห่ง ลินดา แดช (Linda Dègh) [1] กล่าวถึงคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นไว้ว่า นี่คือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือเป็นเรื่องราวของผู้มีพลังพิเศษ มีญาณรู้อนาคต อาจเป็นเรื่องของบรรพบุรุษ ปุชนิยบุคคล ผู้พิทักษ์รักษาชุมชน ไสยศาสตร์ทั้งด้านที่ดีและชั่วร้าย รวมถึงการล่มสลายของสมบัติและบรรพชน

อย่างไรก็ดี คติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นนั้น เดวิด ฮาลเพอริน (David Halperin) [2] ก็ยังเห็นว่าความสำคัญในฐานะที่เป็นร่องรอยให้เห็นการปรับและเปลี่ยนแปลงความเชื่อ รวมถึงการต่อรอง หรือการปะทะทางความคิดความเชื่อ อันจักใช้เป็นกรอบหรือหลักเกณฑ์ของชุมชนนั้น ๆ ด้วย

แนวคิดข้างต้นที่เห็นว่าปรากฏการณ์ของชุมชนย่อมมีการต่อรอง ก่อนที่จะยอมรับและปรับเปลี่ยนความเชื่อความคิดในคติดั้งเดิมประจำถิ่น นี่ก็เป็นนัยที่นักประวัติศาสตร์อาซูโซของไทยอย่างศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ [1] ตั้งข้อสังเกตต่อคติชาวบ้านประจำถิ่นของ 3 จังหวัดชายแดนใต้ เกี่ยวกับการนับถือศาสนาของบรรพชนแถบนี้ว่า ในอดีตของพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ก่อนที่ชาวบ้านจะหันมานับถือศาสนาอิสลาม พวกเขามีความเชื่อดั้งเดิมประจำถิ่นมาก่อนแล้ว คือความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของธรรมชาติ หรือเทพอันเนื่องด้วยธรรมชาติ ความเชื่อเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นร่องรอยความศรัทธาที่นับถือเทพเจ้าคล้ายแบบพราหมณ์-ฮินดู

ทั้งนี้ แม้พอจะมีข้อมูลอ้างได้ว่าศาสนาอิสลาม แม้เข้าสู่ดินแดนทางใต้ของสยามราวพุทธศตวรรษที่ 12 แต่นั่นก็ยังเป็นสิ่งที่ถกเถียงกันอยู่ ต่างกับประเด็นที่นักประวัติศาสตร์ล้วนยอมรับและเห็นพ้องกันว่า แม้ศาสนาอิสลามได้เข้ามามีอิทธิพลต่อความคิดของบรรพชนแถบนี้แล้ว พวกเขาก็ยังไม่ได้เคร่งครัดต่อวัตรปฏิบัติตามหลักมุสลิมมากนัก มีชาวบ้านในชนบทอีกจำนวนมากที่ยังต่อรองกับการรับศาสนาอิสลาม ถึงชี้คหรือผู้นำบางคนในเมืองใหญ่ เช่น เมืองปะไซ ได้เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลามแล้ว แต่ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยในถิ่นที่ห่างไกล ก็ยังศรัทธาต่อความเชื่อดั้งเดิมที่เคารพธรรมชาติ หรือเทพอันเนื่องด้วยธรรมชาติ [3]

ปรากฏการณ์ข้างต้นถือเป็นการตอรองในแง่การปะทะสังสรรค์ด้านความเชื่อที่จะศรัทธาในบถศาสนาของบรรพชนในชุมชนแถบนี้ อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ [3] ชี้ว่าปัจจัยสำคัญที่เป็นตัวกระตุ้นให้บรรพชน 3 จังหวัดชายแดนใต้หันมาศรัทธาอิสลาม ก็น่าจะเป็นในช่วงที่วาลีจำนวนหลายคนที่มาจากขวาได้เดินทางมาเผยแผ่ศาสนาอิสลามในแถบลังกาสุกะ และวาลีเหล่านั้นยังช่วยรยาผู้ครองแคว้นที่กำลังประวรอย่างหนักให้หาย ความน่าอัศจรรย์ดังกล่าวชักนำให้ชาวบ้านจำนวนมาก หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นบรรพชน 3 จังหวัดชายแดนใต้ หันมานับถศาสนาอิสลามและศรัทธาต่อวาลีด้วย

ภาพที่ 1 ลักษณะ “วาลีของขวา” ที่ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์
ชี้ว่าเป็นผู้เผยแผ่อิสลามเข้ามาในปัตตานีครั้งอดีต
(ภาพจาก www.sammajivasil.net)

ทั้งนี้ เราพบว่าในปัจจุบันของบางชุมชนแถบชนบท 3 จังหวัดชายแดนใต้ มีการผันแปรความเชื่อทั้งการเคารพธรรมชาติและศาสนาอิสลาม มาอยู่ในรูปการนับถือวาลีที่คล้ายเป็นลัทธิศรัทธาเกี่ยวกับการดลบันดาลน้ำท่าทางการเพาะปลูกและการประมง นอกจากนี้ เรื่องวาลีที่ได้ยินได้ฟังเมื่อครั้งอดีตสมัยที่แคว้นทางใต้เป็นเมืองขึ้นสยาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ [3] ก็เห็นว่า เรื่องดังกล่าวมีโอกาที่จะแพร่การรับรู้ถึงภาคกลางของไทย สมัยที่ข้าหลวงจากพระนครมาปกครองมณฑลทางใต้ จนเรื่องวาลีดังกล่าวกลายเป็นมุขปาฐะต่อไป ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นข้างต้นนี้มีความน่าสนใจและพอจะเห็นได้ว่าความเชื่อในอำนาจของวาลีก็น่าจะยังมีร่องรอยปรากฏในการสร้างตัวละครนางวาลี ในนิทานภาคกลางเรื่องพระอภัยมณี โดยนางวาลีนี้มีลักษณะพิเศษของการทำนายเรื่องน้ำ และรู้เรื่องฟ้าฝนทางทะเลเวลาในทำนองที่ใกล้เคียงกับวาลีใน 3 จังหวัดชายแดนใต้

ในลำดับถัดจากนี้ ผู้วิจัยจะได้พิจารณาและศึกษาคติชาวบ้านวาลีในบางชุมชนแถบชนบท 3 จังหวัดชายแดนใต้ และร่องรอยความเชื่อที่ส่งผลต่อการสร้างตัวละครนางวาลีในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่

ข้อมูลวิชาการและงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในทางคติชนวิทยา มีข้อมูลประเภทหนึ่งที่น่าสนใจ นั่นคือวรรณกรรมจากคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่น งานในกลุ่มดังกล่าว คือ เรื่องเล่าที่เกิดจากการสั่งสมและถ่ายทอดประสบการณ์ของมนุษย์ตั้งแต่อดีต ทั้งนี้ก็เพื่ออธิบายปัญหาหรือข้อสงสัยต่าง ๆ ที่ตนสนใจ โดยสื่อผ่านการเล่าเรื่อง

มีคำอธิบายของนักวิชาการอาวุโสของไทยอย่าง ศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ [4] กล่าวว่า คติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่น ก็คือเรื่องราวที่พยายามอธิบายกำเนิดของจักรวาล โครงสร้างและระบบของจักรวาล มนุษย์ สัตว์ พืช ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในธรรมชาติ เช่น ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ลม ฝน กลางคืน กลางวัน ความเป็นมาของชนชั้นผู้นำ ลำดับชั้น และบทบาทหน้าที่ของมนุษย์ ตลอดจนประเพณี พิธีกรรม และการประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ในสังคม

ประเด็นที่สามารถพิเคราะห์ได้ก็คือคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นเป็นผลิตผลของจินตนาการที่หล่อหลอมขึ้นจากระบบคิดและความรู้สึกของบรรพชนในอดีตกาล ซึ่งพยายามชี้มูลเหตุของปรากฏการณ์ทั้งทางธรรมชาติและเหนือธรรมชาติ รวมถึงระบบสังคมในชุมชนของตนทั้งในแง่วัฒนธรรม ประเพณี

ศาสตราจารย์ ดร.อนันท์ กาญจนพันธ์ [5] อภิปรายว่า คติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่น เป็นเรื่องเล่าโบราณที่เต็มไปด้วยรหัส (code) ต้องมีการบวนการตีความเพื่อจะเข้าใจสารที่บรรพชนส่งต่อมาสู่ชนรุ่นหลัง และคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นยังเป็นรูปแบบของสารที่แฝงความลึกลับทางศาสนา ความเชื่อ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความจริงที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ในรูปของปรากฏการณ์ทั่วไปที่เปิดเผยในสังคม คำอธิบายข้อนี้ มีสิ่งที่น่าสังเกตคือ คติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นนับว่ามีสารที่สื่อผ่านระบบสัญลักษณ์ มีความซับซ้อนทางความเชื่อความคิดซ่อนเร้นอยู่

ทั้งนี้ สำหรับการศึกษาวิจัยแง่มุมด้านคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นนั้น มีงานหลายชิ้นที่น่าสนใจ เช่น การวิเคราะห์ที่อยู่บนกรอบนัยทางมานุษยวิทยาและคติชนวิทยามีงานวิจัยของชุตินธรา วัฒนกุล [6] ศึกษาเรื่อง กรือชะ : ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ปรัมปรานิยาย และพิธีกรรม การศึกษาครั้งนี้พบว่า การประทุงที่มัสยิดกรือชะ นอกจากเหตุผลทางการเมืองแล้ว ยังมีเหตุผลจากความขัดแย้งทางวัฒนธรรม กล่าวคือ ทั้งชาวมลายูมุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีนในปัตตานี ต่างก็มีปรัมปรานิยายเป็นของตัวเองและพยายามใช้เงื่อนไขที่มีอยู่ในตำนานของตนมาเป็นความชอบธรรมให้แก่กลุ่มของตนเพื่อช่วงชิงสิทธิประโยชน์ทางสังคม อนึ่ง อาจมีมูลเหตุมาจากที่คนไทยเชื้อสายจีนมาสถานะทางสังคมสูงกว่าชาวมลายูมุสลิมในจังหวัดปัตตานี สภาพดังกล่าวจึงนำไปสู่ความขัดแย้ง

ความเชื่อว่าถูกต้องแล้วในเชิงพฤติกรรมการแสดงออก โดยอ้างอิงจากคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นนั้น มีประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อทางอิสลามอยู่ด้วย ดังงานของพิเชฐ สายพันธ์ [7] เรื่อง “นาคาคติ” อิสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย งานชิ้นนี้ศึกษาพิธีบูชาพญาสัตตนาคาแห่งวัดพระธาตุพนม โดยใช้แนวคิดของ Victor Turner ในการวิเคราะห์พิธีกรรม ผู้ศึกษาได้ใช้ตำนานเกี่ยวกับนาคเป็นข้อมูลวิจัย อันได้แก่ ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร ตำนานพระธาตุพนมหรืออูรังคราตุ การศึกษาครั้งนี้ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงไปของพิธีกรรมเมื่อปี 2500 กับพิธีกรรมบูชานาคในปัจจุบัน และยังเปรียบเทียบคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นเกี่ยวกับนาคในความเชื่อ ความศรัทธาที่ปรากฏผ่านตำนานเรื่องต่าง ๆ ด้วย

อนึ่ง ยังมีผลการศึกษาที่วิเคราะห์คติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นเรื่องเด่นของบรรพชนแถบอุษาคเนย์ นั่นคืองานของศาสตราจารย์ปราณี วงษ์เทศ [8] เรื่องสำนึกเกี่ยวกับเผ่าพันธุ์ของชาวอุษาคเนย์ ผู้วิจัยได้อาศัยข้อมูลของคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่น 3 เรื่อง ได้แก่ ตำนานน้ำเต้าปุง และทำนองขุนเจือง ซึ่งแพร่หลายอยู่ในกลุ่มคนสองฝั่งโขง และตำนานท้าวอุทองกับตำนานที่เกี่ยวข้องกับการค้าเรือสำเภา

ในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยา มาวิเคราะห์ให้เห็นว่า ตำนานปรัมปราดังกล่าวนี้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของผู้คนและเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ ที่กลายมาเป็นประชากรพื้นฐานในประเทศไทยปัจจุบัน

ทั้งนี้ในหนังสือรวมผลงานข้างต้น มีงานวิจัยของสุราวดี หนูนภักดี [9] ที่วิเคราะห์คติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นด้วยแนวคิดโครงสร้างนิยม ในผลงานเรื่องการศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านลาวพวนจากจังหวัดสุพรรณบุรีตามทฤษฎีทอมป์สันและพรอพพ์ งานชิ้นนี้ผู้วิจัยยังใช้แนวคิดของเลวี สเตราส์ประกอบกับทฤษฎีอื่น ๆ วิเคราะห์นิทานคำฟ้ายของชาวลาพวน อำเภอบางปลาม้า เปรียบเทียบกับนิทานเรื่องเดียวกันในอีก 4 สำนวนที่รวบรวมได้จากประเทศต่าง ๆ ในแถบอุษาคเนย์ สุราวดีพบว่านิทานตำนานข้างต้นในแต่ละสำนวนมีเนื้อเรื่องและรายละเอียดของเหตุการณ์คล้ายคลึงกัน นอกจากนี้การตีความนิทานเรื่องท้าวคำฟ้ายยังทำให้เห็นร่องรอยที่มาจากแหล่งต่าง ๆ กัน สิ่งที่น่าสนใจคือ ความเชื่อทางศาสนา เอกลักษณ์ของชาวลาพวน ตำนานทเวะปรณ์ ความเชื่อเกี่ยวกับภูมิจักรวาล และอิทธิพลที่ได้รับจากประเทศอินเดีย

อย่างไรก็ดี นอกเหนือจากงานวิจัยที่ค้นคว้าประเด็นตำนานและนิทานในท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยที่กล่าวมาข้างต้น คติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่น ที่เกี่ยวข้องกับวาลียังพบเห็นในการนำเสนอความเชื่อและตำนานวาลีของพื้นที่ภาคกลางด้วย สันต์ สุวรรณประทีป [10] สรุปไว้ในวารสารศิลปวัฒนธรรม บทความ “ดำเนินความตามคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ตะเกียโยคินราชมิสจินจาสยาม” ว่าชาวมุสลิมละแวกนั้นพูดถึงวาลีเจ้าพระคุณตะเกียว่าท่านเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติมาก ท่านเอาชนะสมภารวัดท้องคุ้งได้ในแง่การแสดงปฏิหาริย์เดินบนน้ำ และเรียกปลา การประลองฤทธิ์กันนี้มีเงื่อนไขว่าหากฝ่ายใดแพ้ต้องเข้ารับอิสลามนับถือศาสนาฝ่ายที่ชนะ สังเกตได้ว่าตำนานวาลีในพระนครศรีอยุธยาไม่นัยเชิงอำนาจแห่งการบูชาศาสนาอิสลามไม่ต่างกับนักกับประเด็นตำนานวาลีของสามจังหวัดชายแดนใต้

สิ่งที่น่าสนใจคือ พิธีกรรมต่อความเชื่อเรื่องวาลีนี ชาวบ้านพระนครศรีอยุธยาแถบนี้ จะขอเนียด หรือบนบานเช่นเดียวกับทางภาคใต้ และใช้ไข่เป็นเครื่องเซ่นเหมือนกัน ที่สำคัญคือมีการถวายดอกไม้ มาลัยไม่ต่างกันนัก แต่ที่เพิ่มมาคือ การถวายรูปปั้นไก่เป็นการเสริมบุญแก่ผู้บนบานให้มากยิ่งขึ้น

วาลีในคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นแถบภาคกลางจะเน้นชัดว่าคือผู้มีปฏิหาริย์ อันเป็นผลจากการเคร่งครัดในอิสลาม ดังนั้น ตำนานความเชื่อเกี่ยวกับวาลีในภาคกลางจึงเป็นวรรณกรรมเรื่องเล่าที่เชิดชูศาสนาอิสลาม ส่วนคำเรียกขานนั้นอาจเรียกว่า วาลี หรือเรียกว่าเจ้าพระคุณ

นอกเหนือจากการวิเคราะห์วาลีในคิตชาวบ้านเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นแล้ว วาลีในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ก็มีผลการศึกษาที่กล่าวถึงอย่างรวม ๆ ในฐานะตัวละครหญิง โดยสุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร [11] กล่าวว่า ในเรื่องพระอภัยมณี “ตัวละครฝ่ายหญิง มีบทบาทเด่นเป็นพิเศษและน่าสนใจในแง่ที่ว่า บทบาทของฝ่ายหญิงกับฝ่ายชายนั้น ทัดเทียมกัน ในเรื่องความสามารถทั้งด้านสติปัญญาและฝีมือการรบ...ตัวละครหญิงแทบทุกตัวมีความสามารถในการปกครองบ้านเมืองและการทำศึก”

งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคิตชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่น และข้อมูลวิชาการเกี่ยวกับวาลี ดังที่ได้ประมวลมานี้ ผู้วิจัยจะได้เห็นเป็นแนวทางการศึกษาคิตชาวบ้านวาลีในบางชุมชนแถบชนบท 3 จังหวัดชายแดนใต้ และร่องรอยความเชื่อที่ส่งผลต่อการสร้างตัวละครนางวาลีในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ต่อไป

วัตถุประสงค์การศึกษา

1. วิเคราะห์คิตชาวบ้านเรื่องวาลีในบางชุมชนแถบชนบท 3 จังหวัดชายแดนใต้
2. วิเคราะห์ร่องรอยการแพร่กระจายความเชื่อเรื่องวาลีใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ ที่ส่งผลต่อการสร้างตัวละครนางวาลีในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่เรื่องพระอภัยมณี

แนวทางการศึกษา

1. ผู้วิจัยลงพื้นที่ภาคสนาม เก็บข้อมูลเชิงลึกด้วยการทำความคุ้นเคยกับชาวบ้านบางชุมชนแถบชนบท 3 จังหวัดชายแดนใต้ ในพื้นที่ซึ่งประกอบอาชีพประมงและเพาะปลูก โดยชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องวาลี ได้แก่พื้นที่แถบสายบุรี แถบรูสมิแล จังหวัดปัตตานี พื้นที่แถบตันหยงมัสในเขตระแงง และแถบแว้ง จังหวัดนราธิวาส รวมถึงแถบปาเต๊ะ เขตยะหาบ่านยารังทีเบตง และเจ๊ะเหที่ตากใบ จังหวัดยะลา
2. ผู้วิจัยพูดคุยเพื่อสัมภาษณ์ ถามถึงความเชื่อเรื่องวาลี และร่วมสังเกตการแสดง ความนับถือของชาวบ้านที่มีต่อวาลีในแต่ละท้องถิ่น
3. ผู้วิจัยวิเคราะห์ถึงความเชื่อมโยงด้านความเชื่อต่อวาลีใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ ที่มีให้เห็นผ่านการสร้างตัวละครนางวาลี โดยอิทธิฤทธิ์ของนางในนิทานพื้นบ้านภาคกลางของสุนทรภู่ เป็นไปในทำนองเดียวกันกับอำนาจวาลีในนิทานปรัมปราแถบ 3 จังหวัดชายแดนใต้

กรอบคิดด้านการศึกษาวิจัย

ผู้วิจัยเห็นว่าคติชาวบ้านเรื่องวาลีในบางชุมชนแถบชนบท 3 จังหวัดชายแดนใต้ อันได้แก่พื้นที่แถบสายบุรี แถบรูสมิแล จังหวัดปัตตานี พื้นที่แถบตันหยงมัสในเขตระแงง และแถบแว้ง จังหวัดนราธิวาส รวมถึงแถบปาแดรู เขตยะหา บ้านยารังที่เบตง และเจ๊ะเห ที่ตากใบ จังหวัดยะลา แม้คติความเชื่อเรื่องวาลีของชาวบ้านมีความต่างกันอย่างระหว่างชาวไทยพุทธกับมุสลิมในแต่ละท้องถิ่น แต่ความเชื่อที่ไม่เหมือนกันนี้ ก็มีร่องรอยให้เห็นทั้งความเชื่อดั้งเดิมที่เคารพเทพทางธรรมชาติ กับการเปิดรับที่จะนับถืออิสลามเข้ามาในพื้นที่

อนึ่ง ปัจจัยที่แว้งทางใต้ในอดีตเป็นเมืองขึ้นของสยาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นี่น่าจะมีอิทธิพลที่เรื่องเล่าวาลีได้แพร่กระจายความคิดไปสู่ภาคกลาง อาทิ ด้วยการเล่าแบบมุขปาฐะที่ข้าหลวงจากพระนครได้ยินได้ฟังมาจากคนใต้ในพื้นที่ และจำไปบอกกล่าวขยายความจนเป็นร่องรอยให้เห็นในนิทานพื้นบ้านภาคกลาง [3] ดังที่ปรากฏในเรื่อง พระอภัยมณี ที่สุนทรภู่สร้างตัวละครนางวาลีให้มีความสามารถพิเศษคล้าย ๆ กับความเชื่อเรื่องอำนาจวาลีในแถบ 3 จังหวัดชายแดนใต้

ผลการศึกษา

ในบางพื้นที่แถบชนบทของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย อันได้แก่ จังหวัดปัตตานี นราธิวาส และยะลา เราพบว่ามีความเชื่อต่อนิทานปรัมปราเกี่ยวกับวาลีต่าง ๆ กัน เช่น นาอีฟ ซูยี [12] บอกถึงนิทานวาลีที่ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า มีชาวบ้านออกทะเลหาปลา ได้ปลา แล้วเจอหญิงสาวเรือรั่วขอติดเรือไปด้วย ชาวบ้านให้ความช่วยเหลือ จากนั้นก็เจอพายุ แต่เรือสงบนิ่งอย่างน่าอัศจรรย์ ชาวบ้านเห็นหญิงที่ติดเรือมาออกไปหาอยู่เหนือทะเล หลังจากนั้นพวกเขาจึงนับถือนางวาลีในฐานะเทพธิดาทะเล

ส่วนมุฮัมมัด อาดัม [13] เล่าว่าเคยได้ยินเรื่องวาลีที่ชาวบ้านออกทะเลหาปลา แต่ไม่ได้ปลา เขากลับเจอชายแก่เรือรั่วขอติดเรือไปด้วย ชาวบ้านไม่ให้ขึ้นเพราะอารมณ์เสียที่ไม่ได้ปลา จากนั้นก็ประสบพายุ เรือล่ม ชาวบ้านเห็นชายแก่คนเดิมยืนอยู่เหนือน้ำทะเลเห็นที่นาอัศจรรย์ พวกเขาจึงขอโทษ ชายแก่ถอดรูปให้เห็นว่าเป็น “อับดุลเลาะห์ บุตร มุนिर” พร้อมกับช่วยชีวิตชาวบ้านและให้เรือได้ปลากลับไป หลังจากนั้นชาวบ้านจึงนับถือวาลี “อับดุลเลาะห์ บุตร มุนिर” ผู้เป็นศาสนทูตของอัลเลาะห์

นอกจากนี้ ธนากร ชันลี [14] ยังบอกเล่าถึงเรื่องวาลีที่เขาได้ยินมาว่า ครั้งอดีตในงานของหมู่บ้าน มีขอทานหนุ่มมาขออาหาร แต่ถูกไล่ไปเพราะชาวบ้านกำลังรื่นเริง หลังจากนั้นหมู่บ้านก็ฝนแล้ง หาปลาไม่ได้เลย อีกไม่นานขอทานก็กลับมาอีก เด็กชายสงสารขอทานและได้แบ่งอาหารของตนให้ วันรุ่งขึ้นฝนจึงตกและชาวบ้านก็หาปลาได้เหมือนเดิม

เด็กเห็นขอมานเปลี่ยนเป็นเทพเดินเข้าป่าไป จึงเกิดพิชิตชาวลิ่วว่าเป็นเทพแห่งน้ำท่าและฟ้าฝน

ทั้งนี้ก็ยังมึนทานเกี่ยวกับวาลีอีก ดังที่รอมลี เรื่องปราชญ์ [15] เล่าว่าสมัยก่อนมีหมู่บ้านที่ฝนแล้ง ชาวบ้านปลากอาหาร ชาวบ้านร้องขอความเมตตาจากสวรรค์ มี “พระนางรอปือห์ อัลอูดวียะห์” ปรากฏกายขึ้น พระนางบอกว่าเป็นศาสนทูตของอัลเลาะห์ และขอพระเจ้าประทานฝนให้ ชาวบ้านจึงมีน้ำปลูกข้าวและจับปลาได้บริบูรณ์ จากนั้น “พระนางรอปือห์ อัลอูดวียะห์” ก็เป็นวาลีแห่งน้ำท่าและฟ้าฝนที่ชาวบ้านนับถือ

อนึ่ง สำหรับความเชื่อที่เล่าถึงนิทานปรัมปราเกี่ยวกับวาลี ข้างต้นนั้น เรายังพบว่า ปัจจุบันในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ชาวบ้านยังคงสืบทอดความเชื่อ โดยแปรเปลี่ยนไปอยู่ในลักษณะของการเคารพนับถือวาลีอีกด้วย ทั้งนี้ ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ [16] ได้กล่าวถึงบทบาทและความเกี่ยวพันทางด้านหน้าที่ของคติชน ทำให้เราได้เล็งเห็นความเชื่อมโยงของความเชื่อในนิทานปรัมปราประจำถิ่น กับการแสดงความนับถือบูชา ที่ต่างก็มีส่วนขยายความสำคัญแก่นักคิดชนวิทย์อย่างโจเซฟ ฟอนเทนโรส (Joseph Fontenrose) [17] ยืนยันอย่างหนักแน่นพร้อมทั้งยกความคิดเห็นของไคลด์ คลักโคลน (Clyde Kluckhohn) มาสนับสนุนดังที่ ศิริพร ณ ถลาง [18] สรุปว่า ตำนานกับคติความเชื่อมีความสัมพันธ์กันในหลายลักษณะกล่าวคือ การแสดงในแง่คติความเชื่อมักแสดงตามเหตุการณ์ที่เล่าไว้ในตำนาน หรือไม่ตำนานก็เป็นคำอธิบายสำหรับที่มาของการแสดงออกด้านคติความเชื่อ

นอกจากนี้ มิติของความสัมพันธ์ระหว่างนิทานปรัมปรากับคติความเชื่อ ศิริพร ณ ถลาง [18] ก็แสดงความเห็นว่า ตำนานเป็นเรื่องเล่าที่เชื่อว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในอดีตอันไกลโพ้น ถือว่าเป็นเรื่องเล่าที่ศักดิ์สิทธิ์ และมักมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าและคติความเชื่อ

ในลำดับถัดไป ผู้วิจัยจะได้พิจารณาการแสดงความเคารพวาลี ในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ และจะวิเคราะห์ความสำคัญของคติความเชื่อและการแสดงความนับถือเหล่านั้น ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่มีบทบาทอย่างไรต่อความเชื่อ ความศรัทธาทั้งในแง่การนับถือธรรมชาติ รวมถึงศาสนาอิสลามด้วย

คติชาวบ้านชนบทแถบ 3 จังหวัดชายแดนใต้ที่แสดงความนับถือวาลี

คติความเชื่ออันแสดงถึงการนับถือวาลีของชาวบ้าน 3 จังหวัดชายแดนใต้ มีหลายรูปแบบ แต่ละพื้นที่ก็มีความเชื่อและการแสดงออกที่ต่างกัน สามารถแจกแจงคติความเชื่อที่ปฏิบัติต่อวาลีได้ดังนี้

คติชาวบ้านชนบทแถบ 3 จังหวัดชายแดนใต้ที่แสดงการนับถือวาสีด้วยการเคารพศาสนาอิสลาม

มีเรื่องเล่าประจำหมู่บ้านปาแดรู อำเภอยะหา จังหวัดยะลาที่นายอิบรอเฮ็ม เป็นบาหม [19] บอกว่าในอดีตประมาณช่วงเดือนสิบทางจันทรคติ ชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธจัดงานลากเรือพระอย่างครื้นเครง ส่งเสียงดังมาก และในขณะที่ลากเรือผ่านมัสยิดนั้น เรือก็หยุดนิ่งลากต่อไปไม่ได้ ชาวบ้านไทยพุทธจำนวนมากเกิดความสงสัยและหาเหตุผลไม่พบ กระทั่งผู้นำชาวบ้านลากเรือนั่งไคร้ครวญทบทวนอยู่นาน จึงได้ฉุกละหุกคิดว่าขบวนเรือที่ลากมานี้ ส่งเสียงดังมาก เป็นการรบกวนและไม่ให้เกียรติชาวบ้านมุสลิมที่กำลังประกอบศาสนกิจอยู่ในมัสยิด

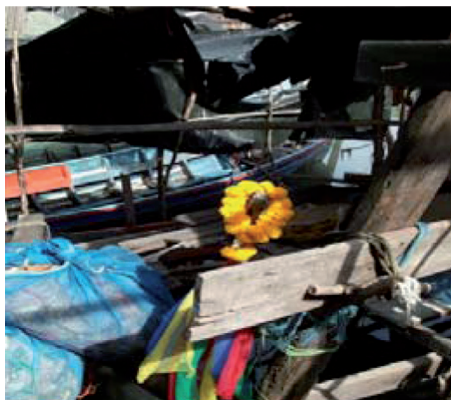
เมื่อผู้นำขบวนคิดได้แล้ว จึงขอให้เหล่าชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธ อันมาช่วยลากเรือนั้น ร่วมกันส่งจิตระลึกถึงวาสี ศาสนทูตผู้มีอำนาจทางเรือทะเลของศาสนาอิสลาม ความรู้สึกลึกซึ้งและการขอขมาดังกล่าว ทำให้เรือของชาวบ้านไทยพุทธสามารถลากต่อไปได้ ไม่หยุดอยู่กับที่อีกแล้ว การได้รับรู้ถึงเหตุการณ์ข้างต้น ชาวบ้านมุสลิมก็เล่าต่อกันมาว่ามีชาวไทยพุทธหลายคนเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม ส่วนคนอื่น ๆ ก็เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของวาสีมากขึ้นด้วย

ทั้งนี้ สัญญาเชิงคติความเชื่อที่เอ่ยนามถึงวาสีปาแดรูนั้น ชาวประมงแถบ 3 จังหวัดชายแดนใต้มักกระทำทั้งก่อนออกเรือ และตอนเรือกลับเข้าฝั่งแล้วด้วย สิ่งที่น่าคิดคือ การเอ่ยนามวาสีปาแดรู ที่กระทำทั้งชาวไทยพุทธและมุสลิมนี้ วิถีปฏิบัติเชิงคติความเชื่อดังกล่าว บ่งบอกถึงการแผ่ขยายของศาสนาอิสลามในพื้นที่นี้ และคติความเชื่อประจำวันที่ชาวประมงไทยพุทธกระทำอย่างเสมอข้างต้น ก็คือสัญญาของการยอมรับนับถืออิสลามให้เข้ามาแทนที่ความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งเคยเคารพธรรมชาติมาก่อน นี่จึงเป็นร่องรอยของอิสลามที่รับเข้ามาในอาณาเขตนี้ด้วย

คติชาวบ้านชนบทแถบ 3 จังหวัดชายแดนใต้ที่แสดงการนับถือวาสีด้วยการผูกผ้าสีที่หัวเรือ

คติความเชื่อที่แสดงการนับถือวาสีในแบบดังกล่าวนี้มีให้เห็นทั่วไปในเขตที่ชาวบ้านประกอบอาชีพประมง และการผูกผ้าสีนั้นก็ผูกได้หลายสี นายอิบรอเฮ็ม เป็นบาหม [19] กล่าวว่า อาจผูกเป็นแถบ 7 สีก็ได้ แต่ต้องมีสีแดงสีเหลือง สีเขียวและสีฟ้ารวมอยู่ด้วย สีสีที่กล่าวมาห้ามขาดหายอย่างเด็ดขาด เพราะชาวบ้านเชื่อว่าสีเหล่านี้มีความสัมพันธ์แนบชิดกับธรรมชาติที่ข้องเกี่ยวกับอาชีพประมงของพวกเขาโดยตรง ผ้าสีแดงแทนความหมายของดวงอาทิตย์ ผ้าสีเหลืองแทนความหมายของดวงจันทร์ ผ้าสีเขียวแทนความหมายของ

ท้องทะเล ผ้าสีฟ้าแทนความหมายของท้องฟ้า ทั้งนี้สำหรับการผูกผ้าสี ชาวบ้านบางกลุ่มก็เชื่อว่าต้องผูกที่หัวเรือ แต่บางกลุ่มก็เห็นว่ามัดไว้ที่หลักผูกเรือก็ได้

ภาพที่ 2 หลักผูกเรือ ชาวบ้านผูกผ้าสีและถวายดอกไม้ไว้ เพราะเชื่อว่าเป็นที่สถิตของวาลิตางทะเล

ภาพที่ 3 ชาวบ้านผูกผ้าสีที่หัวเรือเพื่อให้วาลิคุ่มครองในการออกทะเล

คติชาวบ้านชนบทแถบ 3 จังหวัดชายแดนใต้ที่แสดงการนับถือวาลีด้วยการถวายดอกไม้
จุดประทัด หรือตั้งศาล

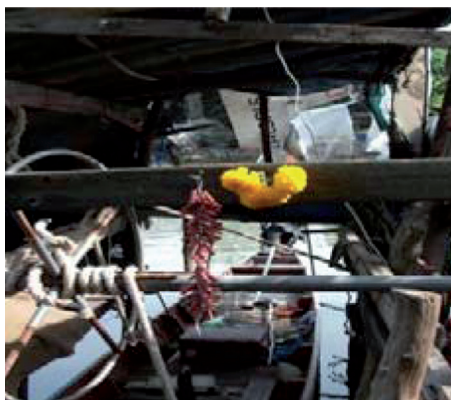
การถวายดอกไม้ที่ตั้งริมฝั่ง หรือเสียไว้ที่หลักผูกเรือก่อนออกทะเลหาปลา สัญญา
เชิงพิธีกรรมข้อนี้ ก็เป็นการแสดงความเคารพต่อวาลีด้วยเช่นเดียวกัน เพียงแต่ “ดอกไม้” ใน
คติความเชื่อข้างต้น ชาวบ้านเห็นว่าเป็นการถวายแด่พระนางรอปือห์ อัลอูดวียะห์ วาลี
ที่เป็นสตรี “ความอ่อนโยน” ของพระนาง ชาวบ้านก็ให้ “ความอ่อนน้อม” เป็น “ดอกไม้”
แทนความหมายของการเคารพ และตามความเห็นที่พวกเขาเชื่อว่าพระนางรอปือห์
อัลอูดวียะห์ เป็นศาสนทูตของอัลเลาะห์ การเคารพพระนางนอกเหนือจากพระเจ้า จึงเป็น
สิ่งที่ชาวบ้านคิดว่าก็เหมือนกับเคารพอัลเลาะห์เช่นเดียวกัน [15]

ทั้งนี้ชาวบ้านก็ยังมีการจุดประทัดก่อนออกเรือประมงหาปลา ซึ่งเป็นสัญญาณที่แสดง
ความเชื่อและการนับถือวาลีที่พบเห็นกันบ่อยที่สุด มีความเชื่อของชาวบ้านมุสลิมบางกลุ่ม
ที่เห็นว่า การจุดประทัดนี้ก็คือสัญญาณบอกท่านวาลีอัลบดุลเลาะห์ บุตร มุนีร์ ซึ่งเป็นชายแก่
เสี่ยงประทัดที่ตั้งจะทำให้วาลีผู้เฒ่าท่านนี้ได้ยินชัดเจน และคอยปกป้องไม่ให้เรือล่ม
กลางทะเล [13] อนึ่ง แม้มีบัญญัติว่ามุสลิมห้ามทำพิธีกรรมบูชาผู้ใดยกเว้นพระเจ้าองค์
เดียวเท่านั้น แต่ชาวบ้านบางกลุ่มก็เห็นว่าวาลีอัลบดุลเลาะห์ บุตร มุนีร์ ท่านนี้ก็คือศาสนทูต
ของพระเจ้านั่นเอง พวกเขาจึงน่าจะแสดงความเคารพได้อย่างไม่ผิดหลักศาสนา

อนึ่ง องค์ประกอบสำคัญในเชิงคติความเชื่อที่แสดงการนับถือวาลีของชาวบ้าน
กลุ่มนี้ นอกเหนือไปจากการถวายดอกไม้และจุดประทัดแล้ว การตั้งศาลริมตลิ่ง ก็ถือเป็น
สัญญาณโดดเด่นที่ชวนวิเคราะห์ ศาลวาลีมักเป็นความเชื่อของชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธ
พวกเขามองว่าวาลีจะให้มีที่สถิต คอยปกป้องคุ้มครองเรือและชีวิตชาวประมงในยามที่ออก
ทะเลหาปลา ลักษณะของศาลนั้นอาจเป็นเพิง หรือชาวบ้านบางคนก็เชื่อว่า วาลีอาจสถิต
อยู่ที่หลักเทียบเรือก็ได้ ดังนั้น ทั้งหลักเทียบเรือ หลักผูกเรือและศาลริมตลิ่ง จึงเป็น
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ห้ามสตรีผู้มีรอบเดือนเข้าใกล้ เพราะถือว่าอาจนำความแปดเปื้อนไปลบหลู่
ท่านวาลี

ในแง่นี้ก็มีความเชื่อเพิ่มเติมอีกว่า การแสดงความเคารพต่อศาล หรือหลักสถิตของ
วาลี ผู้กระทำพิธีควรเป็นชายเจ้าของเรือ หรือนายท้าย ส่วนรูปแบบคติความเชื่อที่ปฏิบัติ
ต่อศาล หรือเสาสถิตของวาลี ชาวบ้านก็เชื่อว่าหากบนบาน หรือระลึกถึงก่อนออกเรือ
สิริมงคลดังกล่าวก็จะลดบันดาลให้หาปลาได้มากและออกเรืออย่างปลอดภัยกลับมาส่วน
ประเด็นของพระนางรอปือห์ อัลอูดวียะห์ และอัลบดุลเลาะห์ บุตร มุนีร์ ผู้เป็นวาลีของ
ศาสนาอิสลาม ที่ชาวบ้านต่างเห็นว่าพวกเขาสามารถแสดงความเคารพได้อย่างไม่จำจะขัด
กับหลักศาสนา เพราะทั้ง 2 ท่านนี้ก็เป็นศาสนทูตของพระเจ้า การยอมรับวาลีทั้งสอง

ก็เท่ากับบ่งบอกว่าพวกเขาศรัทธาต่อพระเจ้า และนับถืออิสลามไว้มากในใจเสมอ กล่าวได้ว่า คติความเชื่อที่แสดงการนับถือต่อวาลีทั้ง 2 ท่านนี้ คือร่องรอยให้เราได้เห็นถึงการรับศาสนาอิสลามเข้ามาในท้องถิ่น 3 จังหวัดชายแดนใต้ และผู้วิจัยก็ยังเห็นค่าของการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมที่มีต่อธรรมชาติ กับอิทธิพลของศาสนาอิสลามที่รวมกันได้อย่าง ยึดหยุ่น และมีความประนีประนอมในแง่การนับถือของชาวบ้านแถบนี้ด้วย

ภาพที่ 4 ประทัดกับดอกไม้ ที่ชาวบ้านแขวนไว้บริเวณเสาผูกเรือ เพื่อแสดงความนับถือวาลีทางทะเล

ภาพที่ 5 ศาลาวาลีที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อบูชา และบนบานยามทุกข์ใจ

คติชาวบ้านชนบทแถบ 3 จังหวัดชายแดนใต้ที่แสดงการนับถือวาลีด้วยการถวายข้าวเหนียวและไข่

การถวายข้าวเหนียวและไข่เพื่อแสดงความเคารพต่อวาลี คติความเชื่อข้อนี้จะปรากฏให้เห็นในเขตที่ชาวบ้าน 3 จังหวัดชายแดนใต้มีที่พักอาศัยใกล้กับป่าเขา เครื่องเช่นไห่ดังกล่าวยังจะถวายไว้ใต้โคนต้นไม้ใหญ่ นับสำคัญข้อนี้บ่งบอกความเชื่อของชาวบ้าน 3 จังหวัดชายแดนใต้ว่านับถือวาลีเป็นเทพอันเนื่องด้วยธรรมชาติ และยังแสดงร่องรอยความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งขอมาต่อธรรมชาติที่ได้ลบหลู่ไปด้วย คติความเชื่อดังกล่าวนี้นับจนถึงนิทานปรัมปราเรื่องวาลี ที่ชาวบ้านเคยมีทำที่ไม่ยอมรับอำนาจของธรรมชาติ แต่แล้วก็สำนึกผิดและกลับมาแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ หรือเทพอันเนื่องด้วยธรรมชาติอีกครั้ง ทั้งนี้สำหรับการถวายไข่กับข้าวเหนียว ชาวบ้านไม่ได้เคร่งครัดนักกับรูปแบบ การแสดงความนับถือวาลี บางคนก็ถวายไข่ไก่ บางคนก็ถวายไข่เป็ด ส่วนข้าวเหนียวนั้น จะหุงสุกหรือยังดิบเป็นเมล็ดข้าวเปลือกก็ได้ รวมถึงบางคนอาจใช้ข้าวเหนียวดำ แต่บางคนใช้ข้าวเหนียวขาวก็ได้

อนึ่ง เมื่อย้อนมาพิจารณากระทง ที่ชาวบ้านตั้งไข่กับข้าวเหนียวเป็นเครื่องเซ่น ของทั้งสองสิ่งนี้มูรซิดี กาลอ [20] กล่าวว่า เป็นสัญลักษณ์ที่พวกชาวบ้านเชื่อว่า “ไข่” จะให้ “การขยายพันธุ์” ของข้าวปลาที่บริบูรณ์ ส่วน “ข้าวเหนียว” ก็จะทำให้ “ความเหนียวแน่น” ของผลผลิตที่ชาวบ้านจะได้รับ สิ่งที่น่าสนใจคือ ในอดีตนั้นเครื่องเซ่นข้าวเหนียว และไข่ จะตั้งกระทงให้วาลีช่วงที่ฝนแล้ง เพื่อเป็นการรอนขอท่านวาลีในการประทานฝนให้ชาวบ้านได้มีข้าวปลาอาหาร แต่ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านบางคนก็ตั้งไข่กับข้าวเหนียว เป็นกระทง เพื่อเสริมสิริมงคลให้ตนเองและครอบครัว มากกว่าเหตุผลทางฟ้าฝนเพื่อการประกอบอาชีพ อย่างไรก็ตาม ทั้งนี้ความหมายของข้าวเหนียวข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะยังสื่อความได้ถึง ความเหนียวแน่นในความศรัทธาวาลี และการกระตุ้นให้ชาวบ้านกลมเกลียว เหนียวแน่น สามัคคีช่วยเหลือกันในการทำการเกษตรอีกด้วย

ภาพที่ 6 ข้าวเหนียวดำ ข้าวเหนียวขาว ดอกไม้และไข่
ที่ชาวบ้านใส่กระถางถวายวาสิที่ริมตลิ่ง

ภาพที่ 7 ดอกไม้ข้าวเหนียวและไข่ ที่ชาวบ้านตั้งถวายวาสิบริเวณริมคันนา

อนึ่ง สำหรับคติความเชื่อในเรื่องเล่าปรัมปราเรื่องวาลีนั้น มีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า เรื่องเล่าดังกล่าวไม่ได้เป็นที่รู้จักกันแต่เฉพาะบริเวณ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้เท่านั้น เรายังเห็น “ร่องรอยการแพร่กระจาย” ของเรื่องเล่าว่าลี้วามีปรากฏอยู่ในพื้นที่ภาคกลางของอาณาจักรสยามยุคอดีตด้วย ดัง “เค้า” ของ “ร่องรอย” การสร้างตัวละครนางวาลีในนิยายคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้แต่งอย่างสุนทรภู่ ประพันธ์ลักษณะของนางวาลีย่างมีนัยสำคัญหลายประการ ที่สอดคล้องกับความเชื่อในเรื่องเล่าวาลีทาง 3 จังหวัดชายแดนใต้ยุคบรรพกาล ซึ่งเราจะได้วิเคราะห์ดังต่อไปนี้

นางวาลีในนิทานพื้นบ้านภาคกลางเรื่องพระอภัยมณี: ร่องรอยการแพร่กระจายความเชื่อจากนิทานปรัมปราเรื่องวาลีของสามจังหวัดชายแดนใต้

“นางวาลี” ในนิทานพื้นบ้านภาคกลางเรื่องพระอภัยมณี วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น สุนทรภู่ [21] ประพันธ์ลักษณะของตัวละครนางวาลีว่า

..... เห็นผิวพรรณพักตรนางวาลี
เหมือนคุลาหน้าตุเหมือนปฐมนั่ง แลดูดังตะไคร่น้ำดำมืดหมิ

พึงสังเกตเป็นอย่างยิ่งว่า “นางวาลี” ในเรื่องพระอภัยมณี ผู้แต่งอย่างสุนทรภู่ ประพันธ์ลักษณะของนางว่า “เหมือนคุลา” ซึ่งก็คือ “คุลา” โดยพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายศัพท์ดังกล่าวว่า “คุลา” หรือ “กุลลา” เป็นคำเรียกชนชาติต่างประเทศ ชนชาติฝรั่ง หรือชาวตะวันตกจะเรียกว่า “กุลลาขาว” ส่วนชาวอาหรับ ชนชาติ “แขก” อันหมายถึงมุสลิม หรือผู้นับถือศาสนาอิสลาม จะเรียกว่า “กุลลาดำ”[22]

สิ่งที่น่าสนใจคือ สุนทรภู่สร้างสรรค์ตัวละคร “นางวาลี” ให้มีลักษณะทางกายภาพภายนอกที่สังเกตเห็นชัดว่า เป็น “คุลา” และยังมี “ผิวพรรณ” ที่ “ดำ” อีกด้วย ภาพนำเสนอ (representation) “นางวาลี” ในเรื่องพระอภัยมณี จึงมีความสอดคล้อง เชื่อมโยงกับลักษณะทางชาติพันธุ์ของวาลี ซึ่งก็อาจเป็นสตรีได้ด้วยตามความเชื่อของศาสนาอิสลามที่แพร่กระจายและเล่าสืบต่อกันมาเป็นตำนานอยู่ในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

นอกจากนี้ “นางวาลี” ในนิทานพื้นบ้านภาคกลางเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่ [21] ยังประพันธ์ให้นางมีลักษณะพิเศษด้านการหยั่งรู้ดินฟ้าอากาศ ดังที่ผู้เล่าเรื่องบรรยายคุณสมบัติของนางวาลีว่า

รู้จักพาฟ้าดินสำแดงเหตุ

ทั้งไตรเทพคัมภีร์พิชัย

ถึงหน้าฟ้าฝนจะชุกแล้ง
จนขึ้นชื่อลือชานางวาลี

ช่วยบอกแจ้งตายายให้ย้ายที่
เป็นหมอดูแลแน่สุดใจ

ประเด็นสำคัญที่ควรวิเคราะห์เป็นอย่างยิ่ง คือ ตัวละคร “นางวาลี” ในเรื่อง พระอภัยมณีนี้ สุนทรภู่ได้สร้างให้นางมีลักษณะพิเศษ ที่ดูเหมือนจะสอดคล้องกับคุณสมบัติอันโดดเด่นเฉพาะตัวของวาลีในนิทานปรัมปรา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ว่าได้ ดังนี้

ลักษณะพิเศษของ “นางวาลี” ในนิทานพื้นบ้านภาคกลางเรื่อง <u>พระอภัยมณี</u> ของสุนทรภู่	คุณสมบัติวาลีในนิทานปรัมปราแถบชนบทบางพื้นที่ของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
ข้อแรกคือ “นางวาลี” ใน <u>พระอภัยมณี</u> “ <u>รู้จักพาฟ้าดินสำแดงเหตุ</u> ”	การพยากรณ์อย่างหยั่งรู้ดินฟ้าอากาศนี้ ถือเป็นลักษณะเด่นของวาลีในนิทานปรัมปราของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วย
ข้อสองคือ “นางวาลี” ใน <u>พระอภัยมณี</u> “ <u>ช่วยบอกแจ้งตายายให้ย้ายที่</u> ” เมื่อ “ <u>หน้าฟ้าฝนจะชุกแล้ง</u> ”	ความเมตตาที่ช่วยย่นแคะให้ บอกกล่าวถึงสภาพดินฟ้าอากาศ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถทำการเกษตรอย่างได้ผลนั้น คุณสมบัติข้อนี้ก็ถือเป็นลักษณะเด่นของวาลีที่บรรพชนใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เคารพนับถือเช่นเดียวกัน
ข้อสามคือ “นางวาลี” ใน <u>พระอภัยมณี</u> “ <u>ขึ้นชื่อลือชานางวาลี</u> ” เป็น <u>หมอดูแลแน่สุดใจ</u> ”	กิตติศัพท์อันเป็นที่เลื่องถึงวาลี ว่าเป็นที่พึ่งพิงได้ เสมือน “หมอดู” ที่คอยดูแลในเรื่องฟ้าฝนให้ชาวบ้านนั้น บรรพชน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ต่างก็รับรู้ในความขึ้นชื่ออันมีค่ามานานแล้วและยังปรากฏในตำนานวาลีด้วยการเล่าสืบต่อกันมาถึงทุกวันนี้ด้วย

ไม่เพียงเท่านั้น ลักษณะเด่นของ “นางวาลี” ในพระอภัยมณี ยังเห็นอีกว่าสุนทรภู่ได้ประพันธ์ให้นางมีความพิเศษด้านอำนาจแห่งคำพูด รู้จักพูดเพื่อให้บรรลุเป้าหมายส่วนวาลีในนิทานปรัมปรา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ก็เล่าลือกันว่าเป็นผู้มีวาทะศักดิ์สิทธิ์ ความพิเศษด้านการพูดจาของ “นางวาลี” ในนิยายคำกลอนนั้น สะท้อนผ่านความคิดของพระอภัยมณีเมื่อได้ฟังแผนการของนางที่จะใช้จัดการกับอูศเรน พระองค์ตระหนักทันทีว่านางวาลี “เห็นจะมีความรู้อยู่ในใจ” [21]

ไหวพริบและความชาญฉลาด อันสื่อผ่านถ้อยคำของ “นางวาลี” นั้น พระอภัยมณีเห็นว่า “ล้วนแหลมหลักลั่นลมคมยัน” [21]

ความโดดเด่นเฉพาะตัวของ “นางวาลี” ที่สุนทรภู่เน้นให้ตัวละครนางนี้มีความสามารถพิเศษ โดยเฉพาะไหวพริบ ปฏิภาณในการสร้างอำนาจต่อรองด้วยวาจา หรือใช้คำพูดเพื่อให้บรรลุเป้าหมายอย่างมีความชาญฉลาดนี้ประเด็นสำคัญดังกล่าว ถือว่าเป็นไปในทิศทางใกล้เคียงกับความเชื่อของชาวบ้านในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ศรัทธาต่ออำนาจวาจาของท่านวาลี

เพราะมีชาวบ้านบางกลุ่มอ้างถึงเรื่องเล่าวาลีที่ปู้ยาตายายเคยบอกว่า วาลีคือผู้มี “ปานดำที่ลิ้น” ซึ่งอัลเลาะห์พระผู้เป็นเจ้า ประทานให้ดลบันดาลเหตุการณ์ได้อย่างศักดิ์สิทธิ์ตรงตามที่เปล่งวาจาไว้ คุณสมบัติของวาลีข้อนี้จึงเป็นเหตุที่นำไปสู่ “การขอยืนยศ” หรือบนบานที่ชาวบ้านเชื่อว่าวาลีจะให้คำพรได้อย่างศักดิ์สิทธิ์ตรงตามที่ขอเอาไว้ [20] ทั้งนี้ ในภาพรวมที่ได้เห็นความสอดคล้องของคุณสมบัติ “นางวาลี” ในนิทานพื้นบ้านภาคกลางว่ามีลักษณะพิเศษพ้องกับวาลีในนิทานปรัมปรา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้นั้น การพิจารณาที่อาจตั้งเป็นข้อสังเกตได้ก็คือ ปรากฏการณ์ดังกล่าวในนิยายคำกลอนเรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ น่าจะสะท้อนร่องรอยของการแพร่กระจายนิทานปรัมปราเรื่องวาลี ที่แผ่การรับรู้มาถึงภาคกลางของอาณาจักรสยามในยุคหนึ่ง น่าจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งสำหรับปัจจัยที่แคว้นทางใต้ในอดีตเป็นเมืองขึ้นของสยาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การนับถือวาลีจึงมีการแพร่กระจายความคิดไปสู่ภาคกลางด้วยการเล่าแบบมุขปาฐะที่ข้าหลวงจากพระนครได้อินได้ฟังมาจากคนใต้ในพื้นที่ และจำไปบอกกล่าวขยายความจนเป็นร่องรอยให้เห็นในนิทานพื้นบ้านภาคกลาง [3] เราจึงเห็นได้ว่าลักษณะตัวละคร “นางวาลี” ที่สุนทรภู่ประพันธ์ขึ้น จะมีความสอดคล้องและเป็นไปตามคุณสมบัติพิเศษของวาลีในนิทานปรัมปรา 3 จังหวัดชายแดนใต้อย่างมีนัยสำคัญดังได้วิเคราะห์มาแล้วนั่นเอง

สรุปผลการวิจัย

นิทานปรัมปราประจำถิ่นเรื่องวาลี ใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ มีความหมายเด่นแบ่งได้ 2 แนวคิด กลุ่มแรกเป็นนิทานปรัมปราเรื่องวาลีที่บ่งบอกความเชื่อในการนับถือธรรมชาติ และเทพอันเนื่องด้วยธรรมชาติ กลุ่มที่สอง เป็นนิทานปรัมปราเรื่องวาลีที่บ่งบอกความเชื่อต่อการนับถือศาสนาพุทธ และศาสนาอิสลาม

ทั้งนี้ สำหรับนิทานปรัมปราเรื่องวาลีใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ เรายังพบว่า วรรณกรรมประจำถิ่นดังกล่าวได้ “แพร่กระจาย” เรื่องราวไปถึงภาคกลางของอาณาจักรสยามเมื่อครั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย ดังปรากฏเป็นเค้าให้เห็นในลักษณะของ “นางวาลี” เรื่องพระอภัยมณี วรรณคดีไทยของสุนทรภู่ ความพิเศษของตัวละคร “นางวาลี” นี้

มีความโดดเด่นคือ มีความสามารถพิเศษ โดยเฉพาะไหวพริบ ปฏิภาณในการสร้างอำนาจ ต่อรองด้วยวาจา หรือใช้คำพูดเพื่อให้บรรลุเป้าหมายอย่างชาญฉลาดและมีศิลปะการ สื่อสาร ลักษณะเฉพาะตัวที่โดดเด่นของนางวาลีเป็นไปในทิศทางใกล้เคียงกับลักษณะพิเศษ ตัวอันศักดิ์สิทธิ์ของวาลีในคตินิยายของเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่น 3 จังหวัดชายแดนใต้ นั่นคือ วาลีในความศรัทธาที่เป็นคติความเชื่อของชาวบ้าน 3 จังหวัดชายแดนใต้ ท่านเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ด้านการทำนายและควบคุมฟ้าฝนนี้ น่าจะชี้ได้ถึงการแพร่กระจายของ วรรณกรรมประจำถิ่น 3 จังหวัดชายแดนใต้ ที่รับรู้แพร่หลายมาได้ถึงภาคกลางของไทย ในอดีต

อย่างไรก็ดี เมื่อหันไปพิจารณาประเด็นที่สุนทรภู่ได้รับรู้การแพร่กระจายของ คติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่น แล้วสุนทรภู่นำมาตัด ต่อ แต่ง เติม สร้างเป็น วรรณกรรมในรูปแบบของตนนั้น นี่ก็มีตัวอย่างให้เห็นเช่นที่ปรากฏในนิราศพระปฐม [23] ครั้งที่สุนทรภู่เดินทางผ่านบางนายไกร ก็ได้นึกถึงการได้ยินได้ฟัง รับรู้คติชาวบ้านใน เรื่องเล่าประจำถิ่นเรื่องไกรทอง สุนทรภู่จึงแต่งเนื้อเป็นกลอนนิราศว่า

บางนายไกรไกรทองอยู่คลองนี้	ชื่อจึงมีมาทุกวันเหมือนมันหมาย
ไปเช่นฆ่าชลาละวันถึงวันตาย	เป็นยอดชายเชี่ยวชาญการวิชา
ได้ครอบครองสองสาวชาวพิจิตร	สมสนิทางตะเข้แสนหา

ข้อควรสังเกตคือ เรื่องไกรทองนั้นเป็นคติชาวบ้านในเรื่องเล่าประจำถิ่นที่พิจิตร แต่ขณะเดียวกันเรื่องเล่าดังกล่าวก็ยิ่งแพร่กระจายมาถึงที่บางนายไกร นนทบุรี เส้นทาง การแพร่กระจายและการรับรู้เรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นที่ส่งต่อกันถึงนี้ เมื่อพื้นที่นนทบุรี แลบบางนายไกรก็รับเรื่องไกรทองจากพิจิตรมาสู่แถบถิ่นตนได้ แล้วสุนทรภู่ก็แต่งเป็นกลอน นิราศพระปฐมอย่างเชื่อมโยงกับคติชาวบ้านในเรื่องเล่าประจำถิ่นที่แพร่กระจายการรับรู้มาอย่างถึงกันนี้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวชี้ว่า สุนทรภู่ได้เชื่อมโยงคติชาวบ้านในเรื่องเล่า ปรัมปราประจำถิ่นกับการแต่งเติมในวรรณกรรมของตน

การรับคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปราประจำถิ่นที่มีการแพร่กระจาย แล้วสุนทรภู่ มาแต่งเติมในผลงานของท่านนี้ หากพิเคราะห์ในแง่คติชนวิทยา ศาสตราจารย์ ดร.ศิราพร ณ ถลาง [18] อธิบายว่าอนุภาคของนิทาน หรือคติชาวบ้านในเรื่องเล่าปรัมปรา ประจำถิ่นแต่ละแห่งนั้น ย่อมมีการแพร่กระจายได้ ทั้งในแง่การปรับเปลี่ยน ตัด ต่อ แต่ง เติม นี่ถือเป็นปรากฏการณ์ทางคติชนวิทยาที่ชี้การแพร่กระจายของคติชาวบ้านในเรื่องเล่า ประจำถิ่นว่าสามารถเกิดขึ้นเป็นปกติและเป็นไปได้อยู่เสมอ

อนึ่ง หากย้อนกลับไปพิจารณาเรื่องเล่าถึงวาลีที่ชาวบ้าน 3 จังหวัดชายแดนใต้ ทุกวันนี้ ก็ยังคงมีร่องรอยความเชื่อว่า วาลีเป็นผู้อำนวยพรด้านน้ำท่าต่อการเพาะปลูก และทางการประมง คติความเชื่อดังกล่าวก็มีร่องรอยปรากฏให้เห็นในหลายชุมชนที่ชี้ความศรัทธาและนับถือเทพอันเนื่องด้วยธรรมชาติและมีชื่อเรียกความศรัทธานั้นแตกต่างกันออกไป ทั้งในฐานะผู้ปกป้องป่าเขา อย่างเจ้าป่าเจ้าเขา หรือเป็นผู้ปกป้องค้ำถ้ำ อย่างพระแม่คงคา ส่วนที่ชาวบ้าน 3 จังหวัดชายแดนใต้ที่นับถือวาลีเป็นผู้พิทักษ์คุ้มครองแก่เรือประมงนั้น ในบางชุมชนของถิ่นอื่นก็มีความเชื่อในลักษณะนี้เพียงแต่คติดังกล่าวอาจเรียกไม่เหมือนกัน เช่น บางชุมชนก็เรียกความศรัทธาว่าการนับถือแม่ย่านางของเรือ เป็นต้น

ทั้งนี้ สำหรับชาวบ้านบางชุมชนใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ วาลีถือเป็นผู้ดูแลพร เพื่อสิริมงคลแก่ตนเอง และเป็นที่ศรัทธาในฐานะศาสนทูตอิสลาม ความนับถือต่อวาลีนี้ บ่งบอกว่าเรื่องเล่าถึงวาลียังคงมีบทบาทต่อชาวบ้าน 3 จังหวัดชายแดนใต้ ทั้งในแง่ของหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และร่องรอยของอัตลักษณ์ทางศาสนาในท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- [1] Dègh, L. (1972). *Folklore and Folklife an introduction*. London: University of Chicago Press.
- [2] Halperin, D. (1995). *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography*. New York: Oxford University Press.
- [3] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2550). *มลายูศึกษา: ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับประชาชนมลายูมุสลิมในภาคใต้*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน ร่วมกับอมรินทร์.
- [4] ประคอง นิมมานเหมินท์. (2543). *นิทานพื้นบ้านศึกษา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- [5] อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543). *ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด : รวมบทความทางประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- [6] ชูตินธรา วัฒนกุล. (2537). *กรือชะ : ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ปริมปราณินาย และพิธีกรรม*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- [7] พิเชฐ สายพันธ์. (2539). “นาคาคติ” อีสานลุ่มน้ำโขง : *ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- [8] ปราณี วงษ์เทศ. (2542). **สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- [9] สุราวี หนูนภักดี. (2542). “การศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านลาวพวนจากจังหวัดสุพรรณบุรีตามทฤษฎีทอมป์สันและพรอฟฟ์”, ใน **คติชนกับคนไทย-ไท**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- [10] สันต์ สุวรรณประทีป. (2528). “ดำเนินความตามคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ตะเกียโยคินราชมิสจินจาสยาม”, **วารสารศิลปวัฒนธรรม**. 6(3), 31-33.
- [11] สุวรรณ เกียรติไกรเพ็ชร. (2549). **พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- [12] นาอึฟ ชูยี (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณนะ หนูหมื่น (ผู้สัมภาษณ์), ทีมมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี, เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม และวันที่ 30 กรกฎาคม 2556.
- [13] มุฮัมหมัด อาดำ (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณนะ หนูหมื่น (ผู้สัมภาษณ์), ทีมมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม และวันที่ 20-23 กรกฎาคม 2556.
- [14] ธนากร ชันลี (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณนะ หนูหมื่น (ผู้สัมภาษณ์), ทีมมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี, เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน และวันที่ 8 กรกฎาคม 2556.
- [15] รอมลี เรื่องปราชญ์ (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณนะ หนูหมื่น (ผู้สัมภาษณ์), ทีมมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม และวันที่ 21-22 กรกฎาคม 2556.
- [16] ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์. (2554). “พิธีบวงสรวงเจ้าแม่สองนาง: พิธีกรรมที่นำไปสู่ความสมานฉันท์ของกลุ่มชนเวียดนามกับกลุ่มชนชาวไทยในจังหวัดมุกดาหาร”, **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**. 13(1), 60-68.
- [17] Fontenrose, J. (1966). **The Ritual Theory of Myth**. Berkeley: University of California Press.
- [18] ศิราพร ณ ถลาง. (2548). **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- [19] อีบรอเฮ็ม เป็นบาเหม (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณะ หนูหมื่น (ผู้สัมภาษณ์),
ที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน และ
วันที่ 10 กรกฎาคม 2556.
- [20] มุรซิดี กาลอ (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณะ หนูหมื่น (ผู้สัมภาษณ์), ที่มหาวิทยาลัย
สงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน และวันที่ 7 กรกฎาคม
2556.
- [21] สุนทรภู. (2517). **พระอภัยมณี**. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- [22] ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.2542**.
กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.
- [23] กรมศิลปากร. (2518). **ชีวิตและงานของสุนทรภู.** กรุงเทพฯ: บรรณาการ.